

TOPLUM İÇİN İYİ OLANI SAPTAMAK

-Refah İktisadı'nın Bazı Temel Kavramları-

Yrd. Doç. Dr. M. Remzi Sanver

Istanbul Bilgi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

• • •

Özet¹

Bu makale, Refah İktisadı'nın temel konusu olan toplum için iyi olanı saptama sorununu, Sosyal Seçme Kuramı'nın bireysel tercihleri toplumsal bir tercih haline dönüştürme sorunuyla birlikte ele almakta ve her iki sahanın da çoğu zaman matematiksel bir lisanla ifade edilen temel sonuçlarını, teknik detaylara girmeden taramaktadır. Sonuçlar, tercihlerin kişiler arası karşılaştırmasının mümkün olup olmadığı ekseninde sunulmakta ve bu soruya verilebilecek muhtemel cevapların İktisat Kuramı'na olan etkilerinden söz edilmektedir. Bu çerçevede, Refah İktisadı'nun faydacılık ve eşitlikçilik kavramları; Sosyal Seçme Kuramı'nın temel sonuçlarından olan Arrow'un İmkânsızlık Teoremi anlatılmaktadır.

To Determine What is Good for the Society -Certain Elementary Concepts of Welfare Economics-

Abstract

This gives a non-technical account of the main concepts and results of Welfare Economics and Social Choice Theory which are usually stated in a mathematical language. We deal with the question of determining what is good for the society, in the context of aggregating individual preferences into a social preference. We state the results around the basic question about the possibility of interpersonal comparisons of utility and we analyse how the various answers to this question affect Economic Theory. Certain main concepts of Welfare Economics such as utilitarianism and egalitarianism as well as certain main results of Social Choice Theory such as Arrow's Impossibility Theorem are presented in this context.

1 Bu çalışmama olan katkılarından dolayı Sayın Yrd. Doç. Dr. Koray Akay'a ve AÜSBF Dergisi'nin ismini bilmediğim bir hakemine çok teşekkür ediyorum.

Toplum İçin İyi Olanı Saptamak

1. Giriş

Benim tercihlerim – toplumun tercihleri. Eğer yeryüzünde yaşayan tek insan ben olsaydım, böyle bir ikilem var olmazdı. Karşıma çıkan herhangi bir seçenekler kümesi üzerinde benim tercihim neyse, "toplum"un tercihi de o olurdu. Odamın duvarını boyamaya karar verdiğim anda, eğer kırmızıyı beyaza tercih ediyorsam, benim tek kişilik toplumum için de kırmızı beyaza tercih edilirdi.

Tek başıma yaşamaktan vazgeçip yanına bir arkadaşımı aldığım andan itibaren bu soru çok daha karmaşık -hattâ bazen çözülmesi imkânsız- bir hale gelir zira biz artık iki kişi olarak gerçek bir toplum oluşturmaya başlarız. İkimizin bireysel tercihleri çeliştiği andan itibaren de, "toplumun tercihi"nden söz ederken çok daha temkinli olmamız gerekir. Benim odamın duvarında kırmızıyı beyaza tercih ettiğimi, buna mukabil oda arkadaşımın beyazı kırmızıdan daha çok sevdiğini düşünelim. Bizim iki kişilik toplumumuz için kırmızı mı beyaza tercih edilir yoksa beyaz mı kırmızıya? Buna karar vermek mümkün müdür? Eğer mümkünse ne gibi kıstaslar gözetmek gerekir? Bütün bu kıstaslar neticesinde, bireysel tercihlerden yola çıkarak bir toplumsal tercih türeten genel bir kural bulmak mümkün müdür?

Refah İktisadi'nun merkezinde yer alan bu soru, "toplum için iyi olanı" yaptığını söyleyen herkes ve her kurumun üzerinde düşünmesi gereken bir konudur zira böylesi bir iddia, zımnen de olsa, toplumsal bir tercihin mevcudiyetini varsaymaktadır.

Bu çalışmamızda, toplum için neyin iyi olduğunun saptanması, dolayısıyla bireysel tercihlerin toplumsal bir tercihe dönüştürülmesi sorununu tanımlayacak, buna dair mevcut sıkıntıları ortaya koyacak ve bunun Refah

İktisadî'na olduğu kadar, sosyal bilimlerin muhtelif dallarına olan etkilerini yorumlayacağız.²

İkinci bölümde, toplum için neyin iyi olduğunun saptanması sorununun bir takdimini yapacağız. üçüncü bölümde Refah İktisadî'nun merkezinde yer alan, tercihlerin kişilerarası karşılaştırması kavramını ele alacak ve bu karşılaştırmanın mümkün olması halinde bireysel tercihlerden toplumsal tercihe ulaşma sorununun ne şekilde ele alınabileceğini inceleyeceğiz. Dördüncü bölümde, tercihlerin kişilerarası karşılaştırmasının mümkün olmadığı durumlarda bireysel tercihlerden toplumsal tercih türetirken karşımıza çıkan imkânsızlıkları anlatacağız. Nihayet beşinci bölümde konunun genel bir değerlendirmesini yapacağız.

2. Toplum İçin İyi Olanı Saptamak

Karşısına bir seçenekler kümesi çıkmış bir toplumu ele alalım.³ Toplumumuzda ise en az iki kişi olsun. Toplumun her bireyinin bu seçenekleri en çok beğendiğinden en az beğendiğine doğru sıralayabildiğini varsayalım: Her birey, kendisine seçenekler kümesi içinden herhangi iki seçenek sunulduğunda bunlardan birini diğerine tercih ediyor olsun.⁴ üstelik bu tercihini de tutarlı olarak yapsın. Yani A seçeneğini B seçeneğine, B seçeneğini de C seçeneğine tercih ediyorsa, A seçeneğini de C seçeneğine tercih etsin.⁵

Meselâ seçenekler kümemiz

$$S = \{A, B, C\}$$

olsun. Bireysel tercihler üzerindeki varsayımımıza göre, toplumun herhangi bir bireyinin bu seçenekleri aşağıdaki altı yoldan herhangi birine göre sıralaması mümkündür.⁶

- 2 Aleskerov, Ersel ve Sabuncu (1999)'nun, bu konuyu da içine alan çok kapsamlı bir tarama çalışmaları vardır. Konunun daha teknik bir incelemesine ilgi duyanlara Arrow (1963), Moulin (1988) ve Sen'in (1970, 1986) eserlerini öneririm.
- 3 Toplumun karşılaştığı seçeneklerin listesine seçenekler kümesi diyeceğiz.
- 4 Bir bireyin iki seçenek arasında kayıtsız kalabileceği durumları, takdim kolaylığı açısından göz ardı edeceğiz zira makalemizde sunacağımız bütün neticeler, geçerliliklerini kayıtsızlıkların dahil edildiği durumlarda da korumaktadırlar.
- 5 İktisat Kuramı böylesi tercihleri akılcı tercihler, bunlara sahip bireyleriye akılcı bireyler olarak adlandırır. Akılcılık kavramının teknik olmayan detaylı bir incelemesi için Sanver (2000)'i öneririm.
- 6 Bir bireyin en çok beğendiği seçeneği en başa yazacağız. Dolayısıyla, eğer bir birey T1 tercihine sahipse, bu onun en çok A seçeneğini, daha sonra B seçeneğini en az da C seçeneğini beğendiği manasına gelir.

T1 T2 T3 T4 T5 T6

A A B B C C

B C A C A B

C B C A B A

Bir başka deyişle, toplumdaki her birey ancak bu altı tercihten birine sahip olacaktır.⁷ Herhangi bir toplumu ele aldığımızda, o toplumun bireylerinin tek tek sahip oldukları tercihlerin listesine, o toplumun tercih profili diyeceğiz. Meselâ, yukarıdaki seçeneklerle karşı karşıya kalmış üç kişilik bir toplumu ele alalım. Bu toplumun bir bireyi bu seçenekler üzerinde T1 tercihine, diğeri T6 tercihine, ötekisi de yine T1 tercihine sahip olsun. Böyle bir durumda bu toplumun aşağıdaki $T = (T1, T3, T1)$ tercih profiline sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁸

1. Birey 2. Birey 3. Birey

A C A

B B B

C A C

Peki, T tercih profiline sahip bu toplum için en iyi seçenek hangisidir? İkinci iyi olanı? Ya en kötüsü?

Bu soruların cevabı, görüldüğünden daha karmaşıktır. Buradaki temel zorluklardan birini vurgulayacak üç soru soralım:

Soru 2.1: 6 milyar kişilik bir toplum iki seçenek arasında - A ve B diyelim- tercih yapmak durumunda kalsın. Bu toplumdaki bir kişi B seçeneğini A seçeneğine tercih ediyor olsun, geri kalan herkes ise A'nın B'den daha iyi olduğunu düşünsün. Bu toplum için A seçeneği mi daha iyidir yoksa B seçeneği mi?

Bunu cevaplandırmak mümkün müdür? Bu cevap A ve B seçeneklerinin ne olduklarından bağımsız mıdır? Şimdi bir adım daha atalım ve aynı soruyu, A

7 Daha genel ifade edecek olursak, karşısına m tane seçenek çıkan bir bireyin bunlar üzerinde sahip olabileceği tercihlerin sayısı $m!$ olacaktır.

8 Karşısına m tane seçenek çıkmış n kişilik bir toplum düşünelim. Bu toplumun herhangi bir bireyi bu seçenekler üzerinde $m!$ muhtemel tercihten birine sahiptir. Bu bireylerden n tane olduğuna göre böyle bir toplumda olabilecek tercih profillerinin sayısı $(m!)^n$ olacaktır.

ve B seçeneklerinin ne olabileceklerine dair örnek vermek yoluyla bir daha soralım:

Soru 2.2: Dünya aşağıdaki iki seçenekle karşı karşıya kalmış olsun:

A: Remzi'nin öldürülmesi ve malının mülkünün geri kalan insanlar arasında eşit olarak dağıtılması.

B: Remzi'nin yaşaması, malının mülkünün de kendisinde kalması

Remzi, yaşamayı ölmeye; dünyadaki diğer hemcinsleri ise onun (çok da fazla olmayan) mallarını paylaşmayı yaşamasına tercih ediyor olsunlar.

Remzi ve dünyanın geri kalanından oluşan bu toplumda bir kişi, Remzi, B seçeneğini A seçeneğine tercih etmekte, toplumun geri kalanı ise A'nın B'den daha iyi olduğunu düşünmektedir. Peki ama toplumsal tercih açısından A seçeneği mi daha iyidir yoksa B seçeneği mi?

Soru 2.3: Dünya aşağıdaki iki seçenekle karşı karşıya kalmış olsun:

A: Remzi'nin cebinden 1 lira çıkması, dünyanın geri kalanının ise bolluk içerisinde yaşaması.

B: Remzi'nin cebine 1 lira girmesi, dünyanın geri kalanının ise açlık ve sefalet içerisinde yaşaması.

Remzi, dünyadaki diğer hemcinslerinin halini umursamaksızın cebine 1 lira girmesini cebinden 1 lira çıkmasına tercih ediyor olsun. Diğer insanlar ise bolluk içerisinde yaşamayı açlığa tercih etsinler. Dolayısıyla, Remzi ve dünyanın geri kalanından oluşan bu toplumda da bir kişi, Remzi, B seçeneğini A seçeneğine tercih etmekte, toplumun geri kalanı ise A'nın B'den daha iyi olduğunu düşünmektedir. Peki ama toplumsal tercih açısından A seçeneği mi daha iyidir yoksa B seçeneği mi?

Dikkat edilirse buradaki üç sorunun da ortak bir özelliği var: Toplumda bir kişi hariç herkes A seçeneğini B seçeneğine tercih ediyor. Ne var ki ilk soru A ve B seçeneklerinin ne olduğu hakkında hiçbir bilgi vermiyor, buna mukabil son iki soru bunlara dair elle tutulur örnekler veriyor.

Bu soruların tek bir cevabı yok elbette. Ne var ki bu, istediğimiz sorunun istediğimiz biçimde cevaplanabileceği manasına da gelmiyor. Bu sorulardan birine vereceğimiz bir cevap, bir diğeri üzerinde bağlayıcı olabiliyor. Özetle, yukarıdaki üç sorunun muhtemel cevapları, belirli bir mantık örgüsünü takip etmek zorunda. Bu örgünün kökünde de, bundan sonraki bölümde ele alacağımız tercihlerin kişilerarası karşılaştırması kavramı yatıyor.

3. Tercihlerin Kişilerarası Karşılaştırması

Refah İktisadı'nın temel sorularından biri –eğer temel sorusu değilse- toplumun herhangi iki bireyinin mutluluklarını karşılaştırıp karşılaştıramayacağımızdır. Bu soruya olumlu cevap vermek, bireysel mutlulukları ifade edebilecek ortak bir birim bulmakla mümkündür. Meselâ Soru 2.3'de, toplumdaki bireylerin bu seçeneklerden elde edecekleri mutlulukları ifade edecek ortak bir birim bulabilirsek, o zaman B seçeneği yerine A seçeneğine karar verilmesi halinde Remzi'nin mutluluğundaki azalmayla diğer insanların mutluluklarındaki artışın şiddetlerini karşılaştırabiliriz.

Böyle bir ortak birim var mıdır? Başka bir ifadeyle toplumdaki bireylerin mutlulukları karşılaştırılabilir mi? Yahut İktisat Kuramı'nın terminolojisiyle, tercihlerin kişilerarası karşılaştırması mümkün müdür? Bu sorunun cevabı İktisat Kuramı'nın sahası dışında kalmakta ve Felsefe'nin ilgi alanına girmektedir. Bu mütevazı çalışmamızın gayesi de, mutlaka ki, bu soruya bir cevap getirmek değil ancak, buna verilebilecek olumlu ve olumsuz cevapları tek tek ele alıp, bunların İktisat Kuramı'na olan etkilerini ortaya koymaktır.

Tercihlerin kişilerarası karşılaştırmasının mümkün olduğuna inanan bir insan, Soru 2.1'in belirli bir cevabı olmadığını düşünecektir zira bu konuda A ve B seçeneklerinin ne olduğunu bilmeden bir karar verilemeyeceğini öne sürecektir. Nitekim aynı insan pekâlâ Soru 2.2'de B seçeneğinin A seçeneğinden, Soru 2.3'de ise A seçeneğinin B seçeneğinden toplumsal olarak daha iyi olduğunu söyleyebilir. Halbuki her iki durum da, toplumda bir kişi hariç herkesin A seçeneğini B seçeneğine tercih etmesi gibi bir ortak özellik göstermektedir. Ne var ki tercihlerin kişilerarası karşılaştırmasına duyulan inanç, bu A ve B seçeneklerinin ne olduklarını önemli kılmakta ve buna göre aynı tercih profilinden farklı toplumsal tercihler türetebilmektedir.

O halde, toplum için neyin iyi olduğunun saptanması ya da bireysel tercihlerin toplumsal bir tercihe dönüştürülmesi- sorunuyla karşı karşıya kaldığımızda, kendimize sormamız gereken ilk soru, tercihlerin kişilerarası karşılaştırmasının mümkün olup olmadığıdır. Buna cevabımız olumluysa işimiz kolaydır zira bu olumlu cevap, bireysel mutlulukları ifade edebilecek ortak bir birim bulduğumuz anlamına gelir ki o zaman da toplum için neyin iyi olduğunu bu ortak birimden yararlanarak ifade edebiliriz. Bu aşamada gidilebilecek yolları ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan bir tanesi, bir seçeneğin yol açtığı toplumsal mutluluğun, bireysel mutlulukların toplamına eşit olduğunu düşüncesiyle, en yüksek toplam mutluluğu sağlayan seçeneği toplum için en iyi kabul etmektir. Seçeneklerin toplumsal sıralamasını, yol açtıkları bireysel mutlulukların toplamının yüksekliğine göre yapan bu yaklaşım literatürde *faydacılık* olarak adlandırılır. Toplum için neyin iyi olduğunun saptanmasında

tutabileceğimiz bir diğer yol da, toplumsal mutluluğu toplumdaki en mutsuz bireyin mutluluğu olarak tanımlamak ve toplumdaki en mutsuz bireyin mutluluğunu en büyük kılan seçeneği toplumsal olarak en iyi addetmektir. Bu yaklaşım literatürde *eşitlikçilik* olarak adlandırılır.⁹

Peki ama ya tercihlerin kişilerarası karşılaştırması mümkün değilse? O halde toplumun bazı bireylerinin A seçeneğini B'ye tercih edip diğerlerinin aksi kanaatte oldukları durumlarda, bireylerin bu seçeneklerden herhangi birinden duyacakları mutluluğu ifade edecek ortak bir birim mevcut değildir. Başka bir deyişle, "toplum için A seçeneği B seçeneğinden daha iyi zira A'yı B'ye tercih edenlerin A'dan duydukları mutluluk, B'yi A'ya tercih edenlerin B'den duydukları mutluluktan daha fazla" gibi bir ifade kullanmamız mümkün değildir. Böyle bir durum karşısında ne faydacılık ne de eşitlikçilik bir mana ifade etmez.

Bu soruna karşı önerilmiş klasik bir çözüm vardır. Bu çözüm, literatürde *transfer edilebilir faydalar* diye adlandırılan bir varsayımı kullanır: Eğer insanlar karşı karşıya kaldıkları seçenekler üzerindeki tercihlerini para cinsinden ifade edebiliyorlarsa, o zaman paranın bir elden diğerine geçebileceğinden yola çıkarak, seçenekleri sağladıkları para cinsinden bireysel mutlulukların toplamına göre sıralayabiliriz. Bir nevi "para cinsinden faydacılık" olarak adlandırabileceğimiz bu yaklaşımın temelinde paranın transfer edilebileceği fikri yatar. Örnek olarak Soru 2.3'ü ele alacak olursak, tercihlerin kişilerarası karşılaştırmasının imkânsız olduğunu kabul etsek dahi toplumsal olarak A seçeneğinin B seçeneğinden daha iyi olduğu söylenebilir zira A seçeneğine karar verilmesi halinde toplum Remzi'ye iki lira verip onun B seçeneğinin seçilmemesinden doğan kaybını telafi edebilir ve bu telafiden sonra ortaya çıkacak durum herkes tarafından en az B seçeneği kadar iyi görülür. Dikkat edilirse, transfer edilebilir faydalar varsayımına dayanan bu çözüm, tercihlerin kişilerarası karşılaştırmasını gerektirmeksizin, sadece bireylerin seçenekler üzerindeki tercihlerini para cinsinden ifade edebiliyor olmalarını gerektirmektedir. Ne var ki transfer edilebilir faydalar varsayımını da her zaman kullanmak mümkün olmayabilir. Meselâ bu yaklaşımı Soru 2.2'ye uygulayabilmemiz için, Remzi'nin kendi hayatının değerini para cinsinden ifadelendirebiliyor olması gerekir ki bunu da Remzi'den istemek haksızlık olabilir.

9 Birbirlerinin alternatifi olan bu yaklaşımlardan faydacılığın kökleri J. Bentham ve J. Stuart Mill'e kadar gider. Eşitlikçilik ise Tocqueville (1860)'in ifadesiyle insanın ezeli tutkusu olmuştur. "Faydacılık mı? Eşitlikçilik mi?" tartışması çok eskilere dayanır. Buna yakın tarihte yapılmış katkılardan Harsanyi (1955, 1975) faydacılığı, Rawls (1971) ise eşitlikçiliği savunmaktadır. Bu kavramların etraflı bir incelemesi için Moulin (1988)'i öneririz.

Eğer tercihlerin kişilerarası karşılaştırması mümkün değilse, transfer edilebilir faydalar varsayımını da kullanamıyorsak, bireysel tercihlere dair elimizdeki tek bilgi, bireylerin seçenekler üzerindeki iyiden kötüye doğru olan sıralamaları demektir. O halde, meselâ Soru 2.1'deki durumla karşı karşıya kaldığımızda, belirli bir kıstas geliştirebilir ve bu kıstasa göre toplum için A'nın B'den ya da B'nin A'dan daha iyi olduğunu söyleyebiliriz. Bu kararı verirken, A ve B seçeneklerinin ne olduğunu önemli değildir çünkü tercihlerin kişilerarası karşılaştırması mümkün değildir. Dolayısıyla, Soru 2.1'e hangi cevabı verirsek verelim, Soru 2.2 ve Soru 2.3'ün de cevapları aynı olacaktır zira elimizdeki tek bilgi, bireylerin seçenekleri ne şekilde sıraladıklarıdır. Bu sıralama da her üç soru için aynıdır.

Peki ama Soru 2.1'in cevabı ne olmalıdır? Daha genel bir ifadeyle, bireylerin seçenekler üzerindeki tercih sıralamalarından yola çıkarak -ve elimizdeki tek bilgi bu iken- toplum adına bir sıralama yapmak istersek, gözetmemiz gereken kıstaslar nelerdir? Bu kıstasları gözetebilmemiz mümkün müdür? Takip eden bölümde sunacağımız neticeler, bize bu konuda çok da ümitli olmamız gerektiğini söylemektedir.

4. Bireysel Tercihlerden Toplumsal Tercihe

Bu bölümde ele alacağımız soru, bir toplumun bütün bireyleri mevcut seçenekleri bir şekilde sıralamışken, bundan yola çıkarak, bu seçenekleri toplum adına ne şekilde sıralamamız gerektiğidir. Bir başka ifadeyle, herhangi bir tercih profiliyle karşı karşıya kaldığımızda, buradan nasıl bir toplumsal tercih türetmeliyiz? Burada yapmaya talip olduğumuz iş, bireylerin neyi tercih ettiklerinden yola çıkarak toplumun neyi tercih ettiğini tesbit etmek, bir başka deyişle seçenekleri toplum adına iyiden kötüye doğru sıralamaktır. Tabii esas olan bunu sadece belirli bir tercih profili için yapmak değil, fakat karşımıza çıkacak herhangi bir tercih profili için (akılcı) bir toplumsal tercih türeten genel bir kural bulmaktır. Bu işlevi yerine getiren kurallar sosyal *refah fonksiyonları* olarak adlandırılırlar.¹⁰

Şimdi Soru 2.1'e dönüp, A ve B seçeneklerinden hangisinin toplum için daha iyi olduğuna karar verirken gözetilecek makul bir kıstas bulmaya çalışalım. Bu seçeneklerin ne olduklarının artık hiçbir önemi kalmadığına göre, akla hemen, daha çok kişi tarafından beğenilen A seçeneğinin B seçeneğinden daha iyi olduğu fikri gelebilir. Ne var ki çoğunluk esasına dayalı bu yaklaşımı, sadece toplumun iki seçenekle karşı karşıya kaldığı durumlarda kullanabiliriz.

10 İlk defa Bergson (1938) tarafından ortaya atılan ve Samuelson (1947) tarafından geliştirilen bu kavramın bugünkü olgunluk seviyesini Arrow (1963)'a borçlu olduğumuzu söyleyebiliriz.

Seçenek sayısı ikiye aştığı andan itibaren bunu genel bir ilke olarak benimsemek mümkün olmayacaktır. Bu durum, Condorcet (1785) tarafından ortaya konulan ve *oylama paradoksu* adıyla bilinen bir olumsuz sonucun varlığından kaynaklanmaktadır. Bunun bir örneğini, $S = \{A, B, C\}$ seçenekler kümesiyle karşı karşıya kalan ve aşağıdaki $T = (T_1, T_4, T_5)$ tercih profiline sahip üç kişilik toplumda görebiliriz:

1. Birey 2. Birey 3. Birey

A	B	C
B	C	A
C	A	B

Bu tercih profilinde, iki kişilik bir çoğunluk A seçeneğini B seçeneğine tercih etmektedir. Dolayısıyla bu iki seçenekten hangisinin toplumsal olarak daha iyi olduğuna karar verirken çoğunluğun sesini dinleyecek olursak, A seçeneğinin toplum için B seçeneğinden daha iyi olduğu sonucuna varırız. Keza B ve C seçenekleri arasındaki kıyaslama, toplumsal olarak B seçeneğini C seçeneğinin üzerine yerleştirecektir. Nihayet A ve C seçeneklerini ele aldığımızda varacağımız sonuç, C seçeneğinin toplum için A seçeneğinden daha iyi olduğudur. Görüldüğü gibi seçenekleri topluma ikişer ikişer kıyaslatmak yoluyla türetmiş olduğumuz toplumsal tercihte A seçeneği B seçeneğinden, B seçeneği C seçeneğinden ve C seçeneği de A seçeneğinden daha iyidir. Bir başka deyişle, bireysel tercihlerin akılcı olmalarına rağmen, bu yolla türetmiş olduğumuz toplumsal tercih akılcı değildir.

Bu durum önemli bir sorun doğurur: Toplum adına bu seçeneklerden birisinin seçilmesi gerektiğinde, seçimin sonucu, seçimin hangi sıraya göre yapılacağına bağlı olacaktır. Meselâ, önce B ve C seçenekleri karşılaştırılır ve bu karşılaştırmanın galibi olan B seçeneğiyle A seçeneği arasında bir seçim yapılırsa, karar A seçeneğinin seçilmesi yönünde olacaktır. Buna karşın önce A ve C seçenekleri kıyaslanır ve bunun galibi olan C seçeneğiyle B seçeneği karşılaştırılırsa, bu defa toplum adına B seçilecektir. Nihayet, önce A ve B seçenekleri oylanır ve bu oylamayı kazanan A seçeneğiyle C seçeneği kıyaslanırsa, oylama C seçeneğinin seçilmesiyle sonuçlanacaktır.

Görüldüğü gibi, burada oylama sürecinin gündemini belirlerken zaten seçilecek seçeneğe de karar verilmektedir. Yapılan seçim, Sertel ve van der Bellen (1979)'in ifadesiyle *izden bağımsız* değildir. Bu durum ise, eldeki tercih profilinden türetilen toplumsal tercihin akılcı olmamasından kaynaklan-

maktadır. Sosyal refah fonksiyonlarından akılcı toplumsal tercihler türetmelerinin talep edilmesi, izden bağımsız toplumsal seçimler yapabilmek içindir. Arrow (1963) buna ilaveten üç ilke tanımlar.

Bunlardan *diktatörsüzlük ilkesi*, bireysel tercihlerden toplumsal bir tercih türetilirken, sadece önceden tespit edilmiş bir bireyin tercihinin dikkate alınması ve karşılaşılan herhangi bir tercih profilinde o bireyin tercihinin toplumsal tercih olarak benimsenmesi fikrini reddeder. Böylesi bir bireyin yani bir diktatörün-varlığına izin vermeyen sosyal refah fonksiyonlarının diktatörsüzlük ilkesine riayet ettiklerini söyleyeceğiz.

İttifak ilkesi (Pareto ilkesi), toplumun bütün bireyleri bir A seçeneğinin bir B seçeneğinden daha iyi olduğunu düşündüklerinde, A seçeneğinin toplumsal açıdan B seçeneğinden daha iyi olarak görülmesini gerektirir. Bunun altında yatan mantık aşikârdır: B seçeneği yerine A seçeneğini seçmekle toplumun istisnasız bütün bireylerini, kimseyi üzmezsiniz daha mutlu etmek mümkündür. Başka bir deyişle A seçeneği dururken B seçeneğini seçmek, herkesi üzeceğinden, anlamsızdır. Meseleye böyle bakınca da, A seçeneğinin B seçeneğinden toplumsal olarak daha iyi olduğunu söylemek doğaldır.

İlgisiz seçeneklerden bağımsızlık ilkesi, herhangi bir A ve B seçeneğinden hangisinin toplum için daha iyi olduğuna karar verirken, sadece bireylerin A ve B arasındaki tercihlerinin dikkate alınmasını gerektirir. Bu ilkenin doğal bir sonucu olarak, toplumdaki bütün bireylerin herhangi bir A ve B seçeneği arasındaki tercihlerinin aynı olduğu farklı iki tercih profilinde, A ve B arasında toplum adına yapılan sıralama da aynı kalmak zorundadır.

Bu iki ilkeyi bir örnekle anlatalım ve biraz önceki S seçenekler kümesiyle karşı karşıya kalan aşağıdaki $T = (T_1, T_4)$ tercih profiline sahip iki kişilik toplumu ele alalım:

1. Birey   2. Birey

A	B
B	C
C	A

Dikkat edilirse, elimizdeki bu tercih profilinde toplumun bütün bireyleri B seçeneğini C seçeneğine tercih etmektedir. O halde, eğer ittifak ilkesine riayet etmek istiyorsak, B seçeneğini toplum için C seçeneğinden daha iyi addetmemiz gerekir. Buna mukabil bireylerin A ile C seçenekleri ve A ile B seçenekleri

arasındaki karşılaştırmalarında herhangi bir ittifak olmadığından, bunları toplum için kıyaslarken ittifak ilkesinden kaynaklanan herhangi bir kısıt yoktur. Dolayısıyla, elimizdeki $T = (T_1, T_4)$ tercih profilinden, B seçeneğini C seçeneğinin üzerine yerleştiren T_1, T_3 ya da T_4 tercihlerinden hangisini toplumsal tercih olarak türetirsek türetelim, ittifak ilkesine riayet etmiş oluruz.

Örnek olarak, T tercih profilinden T_3 , yani

B

A

C

tercihini toplumsal tercih olarak türetmiş olalım ve şimdi de iki kişilik toplumumuzun aşağıdaki $T' = (T_2, T_3)$ tercih profiline sahip olduğu durumu ele alalım:

1. Birey 2. Birey

A B

C A

B C

İttifak ilkesine göre A seçeneği toplumsal olarak C seçeneğinden iyidir. İlgisiz seçeneklerden bağımsızlık ilkesi ise B seçeneğinin A seçeneğinden daha iyi addedilmesini gerektirmektedir zira toplumun bütün bireylerinin bu iki seçenek arasındaki tercihleri biraz önceki $T = (T_1, T_4)$ tercih profilindekiyle aynıdır ve T tercih profilinde B seçeneğinin toplumsal olarak A seçeneğinden daha iyi olduğu kararlaştırılmıştır. Eğer toplumumuz için B seçeneği A seçeneğinden, A seçeneği C seçeneğinden iyiye, B seçeneği de C seçeneğinden iyi olmak zorundadır çünkü aksi takdirde türetilen toplumsal tercih akılcı olmayacaktır. Dolayısıyla ittifak ve ilgisiz seçeneklerden bağımsızlık ilkelerine riayet eden ve T tercih profilinden T_3 toplumsal tercihinin türeten bir sosyal refah fonksiyonu, T' tercih profilinden ancak T_3 toplumsal tercihinin türetebilir.

Arrow (1963) göstermiştir ki en az üç seçeneğin olduğu durumlarda, hem karşısına çıkabilecek her tercih profilinden akılcı bir tercih türeten, hem de diktatörsüzlük, ittifak ve ilgisiz seçeneklerden bağımsızlık ilkelerine birlikte riayet eden hiçbir kural mevcut değildir. Başka bir deyişle, ittifak ve ilgisiz

seçeneklerden bağımsızlık ilkelerine riayet eden bütün sosyal refah fonksiyonları diktatörce olmak zorundadır.¹¹

Buna mukabil May (1952), seçenek sayımızın ikiye sınırlı olduğu durumlarda, üç "makul" ilkeyi sağlayabilecek tek yöntemin, daha çok insan tarafından beğenilen seçeneğin toplumsal olarak iyi addedilmesi anlamına gelen çoğunluk yöntemi olduğunu göstermiştir. Çoğunluk yöntemi ve sadece çoğunluk yöntemi- tarafından sağlanan bu üç ilke, seçenekler arasında tarafsızlık, seçmenler arasında tarafsızlık ve monotonluk ilkeleridir. Burada monotonluktan kastedilen, sosyal refah fonksiyonumuzun, herhangi bir A seçeneğini, toplumsal olarak, en az herhangi bir B seçeneği kadar iyi addettiği bir tercih profilinde, bireysel tercihlerde sadece A seçeneğinin lehine olacak değişikliklerin, bu seçeneğin toplumsal olarak B seçeneğinden daha iyi olarak addedilmesiyle neticelenmesidir.¹² May (1952) tarafından önerilen bu ilkeler mantiki olarak Arrow (1963) tarafından önerilenleri gerektirirler. Dolayısıyla çoğunluk yöntemi sadece iki seçenek varken Arrow'un ilkelerini de sağlar. Ne var ki oylama paradoksundan dolayı seçenek sayısının ikiden fazla olduğu durumlarda kullanılması mümkün değildir.

5. Sonsöz

Özetleyecek olursak, toplum için neyin iyi olduğunun saptanması yani bireysel tercihlerin toplumsal bir tercihe dönüştürülmesi sorunuyla karşı karşıya kalındığında ilk yapılması gereken, tercihlerin kişilerarası karşılaştırmasının mümkün olup olmadığını sormaktır. Buna cevabımız olumluysa, bireysel mutlulukları ifade edebilecek ortak bir birim bulduğumuz anlamına gelir ki o zaman da toplum için neyin iyi olduğunu bu ortak birimden yararlanarak saptayabiliriz. Bunun geleneksel iki yolu faydacılık ve eşitlikçiliklerdir. Eğer cevabımız olumsuzsa, sormamız gereken ikinci soru, bireylerin seçenekler üzerindeki tercihlerini para cinsinden ifadelendirmenin mümkün olup olmadığıdır. Eğer bunu yapabiliyor ve aynı zamanda istediğimiz miktar parayı gerektiği zaman elden ele dolaştırabiliyorsak, çözüm para cinsinden bir faydacılıktır. Eğer bunların hiçbiri mümkün değilse, o zaman da kaç tane seçenekle karşı karşıya kaldığımız önem kazanır: Sadece iki seçenek varsa -May (1952) Teoremi'ne istinaden- çoğunluğun dediği olsun; eğer üçten fazla seçeneğimiz varsa da -Arrow (1963)'ün İmkânsızlık Teoremi'nden yola çıkarak- yapacak birşeyimiz yok.

11 Sosyal Seçim Kuramı literatüründe "Arrow'un İmkânsızlık Teoremi" adıyla bilinen bu sonucun teknik bir takdimi ve ispatı için Mas-Colell, et al. (1995) ya da Aleskerov (1999)'a, daha geniş bir sözel anlatımı için de Aleskerov vd. (1999)'e başvurulabilir.

12 Bu üç ilkenin detaylı bir anlatımını Mas-Colell vd. (1995)'de bulmak mümkündür.

Görüldüğü gibi buradaki temel ayrım, tercihlerin kişilerarası karşılaştırmasının mümkün olup olmadığıdır. Ng (1992), bu sorunun, "insan zihni yalnızca maddeden mi ibarettir?" sorusuna denk olduğunu söylüyor ve tercihlerin kişilerarası karşılaştırmasının insan zihninin maddenin karmaşık bir halinden başka bir şey olmaması halinde mümkün olacağını; aksi takdirde -insan zihni sadece maddeden oluşmadığı takdirde- tercihlerin kişilerarası karşılaştırmasının söz konusu olamayacağını öne sürüyor. Bu yaklaşıma katılmak yahut katılmamak elbette ki mümkündür ama konuya nasıl yaklaşırsak yaklaşalım, ortada olan bir gerçek var: Kişisel tercihlerin karşılaştırılabilirliği yahut karşılaştırılmazlığı birbirinden çok uzak, bir arada bulunması imkânsız, bambaşka mantiki gerektirmeleri olan iki ayrı dünyadır. Bu dünyalardan hangisinin doğru olduğu İktisat Kuramı'nın sahasının dışındadır. Onun için bunlardan kendimizi yakın hissettiğimiz herhangi birini kabul etmemiz mümkündür. Mühim olan bir defa böyle bir önkabulu benimsedikten sonra, bundan sonraki yorumlarımızın bu önkabulün mantiki gerektirmeleriyle tutarlılık içerisinde olmasıdır.

İktisattan hukuka, siyaset biliminden sosyolojiye, sosyal bilimlerin birçok dalı, toplum adına neyin nasıl olması gerektiğini söyleyen önermelerde bulunmaktadır. Bütün bu önermelerin altında ise, toplum için belirli bir "iyi"nin saptanmış olduğuna duyulan inanç yatmaktadır. Bu çalışmamızda verilmek istenen ana mesaj ise, "toplum için neyin iyi olduğu" sorusunun, tercihlerin kişilerarası karşılaştırmasının mümkün olup olmadığı sorusuna verilecek cevaptan bağımsız olarak ele alınamayacağıdır. Onun içindir ki, toplumsal refahı artırmak yahut toplum için iyi olanı yapmak gibi hedeflere sahip her kurum, kendisini bu temel soru karşısında nereye yerleştirdiğini düşünmelidir.

Kaynakça

- ALESKEROV, F. (1999), *Arrowian Aggregation Models* (Dordrecht, Boston: Kluwer).
- ALESKEROV, F./ERSEL, H./SABUNCU, Y. (1999), *Seçimden Koalisyonla Siyasal Karar Alma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları).
- ARROW, K. (1963), *Social Choice and Individual Values* (New York: Wiley, 2nd Edition).
- BERGSON, A. (1938), "A reformulation of certain aspects of welfare economics," *Quarterly Journal of Economics*, 52:310-334.
- CONDORCET, M. de (1785), *Essai sur l'Application de l'Analyse à la Probabilité des Décisions Rendues à la Pluralité des Voix* (Paris).
- HARSANYI, J. C. (1955), "Cardinal welfare, individualistic ethics and interpersonal comparisons of utility," *Journal of Political Economy*, 63:309-321.
- HARSANYI, J. C. (1975), "Can the maximin principle serve as a basis for morality?," *American Political Science Review*, 69:594-606.
- MAS-COLELL, A./WHINSTON, M.D./GREEN, J.R. (1995), *Microeconomic Theory* (Oxford University Press).

- MAY, K. (1952), "A set of independent, necessary and sufficient conditions for simple majority decision," *Econometrica*, 20: 680-684.
- MOULIN, H. (1988), *Axioms of Cooperative Decision Making* (Cambridge, U.K: Cambridge University Press).
- NG, Y.K. (1992), "Utilitarianism and interpersonal comparison - some implications of a materialist solution to the world knot," *Social Choice and Welfare*, 9: 1-15.
- RAWLS, J. (1971), *A Theory of Justice* (Cambridge, MA: Belknap).
- SAMUELSON, P. (1947), *Foundations of Economic Analysis* (Cambridge: Harvard University Press).
- SANVER, M. R. (2000), "İktisatta akılcı insan varsayımı," *Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, baskıda.
- SEN, A. K. (1970), *Individual Choice and Social Welfare* (San Francisco: Holden Day).
- SEN, A. K. (1986), "Social Choice Theory," ARROW, K./INTRILIGATOR, M. (eds.), *Handbook of Mathematical Economics* (Amsterdam: North-Holland).
- SERTEI, M. R./VAN DER BELLEN, A. (1979), "Synopsis in the Theory of Choice," *Econometrica* (V. 47, No. 6):1367-1389.
- DE TOCQUEVILLE, A. (1860), *De la Démocratie en Amérique* (Paris).